

Borsodi L. László

A dialógusként felfogott, érdekmentes hagyomány elmozdulásai

Baka István *Szturnusz gyermekei* című versciklusáról¹

A *Szturnusz gyermekei* című ciklus versei bár korántsem alkotnak olyan poétikai egységet, mint a ciklust megelőző *Trisztán sebe* vagy a ciklust követő *Sztyepan Pehotnij testamentuma* darabjai, a cím és a címadó vers létrehozta azt a metaforikus-szerepjátszó játéktérrel, amelyben a versek egymáshoz való viszonya kitapinthatóvá válik. A görög mitológiai történetet² és Francisco Goya *Szturnusz felfalja gyermekét* című festményét megidéző cím metafora, amely egyrészt úgy értelmezhető, hogy Szturnusz gyermekei a versek egy-egy beszélője, akik különböző nézőpontból látják és látatják irracionális-végtetes sorsukat, létszorongásukat és rettenetüket; másrészt azt a lehetőséget is felveti, hogy maguk a szövegek Szturnusz gyermekei, amelyek mint nyelvi képződmények rámutatnak alkotójukra, aki megszólítottasága, az ellene való lázadás (a mítoszi előzmények) révén maga is nyelvi képződmény. A szó, a megalkotott én(ek), gyermek(ek) perel(nek) tehát a textussal és a nyelvben megragadható alkotóval. Ebben az olvasatban a perlekedés, a lázadás tétje: átlátni az „Írás szövetén”, átjutni a tű fokán, megváltódní az/egy isteni nyelvben. Erre utaló fenyegetésként és/vagy törekvésként is olvasható az *Egy József Attila-sorra* című vers befejezése: „*De fellázadnak egyszer a szavak, / és ha a dallam nem fog szövegén, / a szöveg változtat majd dallamán.*”

Az isteni nyelvbe való beavatódás vágya szólal meg a ciklus valamennyi versében, amelyekben közös motívumok a zuhanás, a lázadás, a várakozás, az üldözöttség és a halálban való egyesülés képzete. Az intertextuális utalásokban megragadható jelentésképződés, a lírai történetekre és hagyománybeli előzményekre épülő, a versenként más-más arcot és világot jelentő költemények mind ugyanarra a végpontra futnak ki: megtapasztalni a kegyelem pillanatát és részévé válni egy olyan (nyelv)univerzumnak, amelynek (nyelvbéli) ura (el)ismeri a költői szó értékét, és alkotója számára – aki maga is a nyelv, a hagyomány által meghatározott – fellelhetővé teszi az üdvözülést jelentő harmóniát, a (nyelvi) tökéletességet. Ez a megközelítés természetesen olyan nyelv- és kultúrafelfogást is jelent(ene), amelyben a nyelv, a hagyomány az atya, amelytől *megszabadulva*, és ame-

Húsz éve hunyt el Baka István. Egykori szerzőnkre, barátunkra az írás közlésével emlékezünk. (A Szerk.)

1 A tanulmány Baka István *Tájkép fohással* (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996) című gyűjteményes kötete mint újraértett költői testamentum recepcióesztétikai alapú interpretációjának egy részlete.

2 Vö. Szabó György: *Mitológiai kislexikon*, 179.

lyet mégis soha nem volt módon újraöltöztetve a szavak, a versek visznek tovább úgy, hogy megtalálják önálló hangú gyermekeként az utat egy olyan új univerzumba, amely immár csak általuk, belőlük épül. A ciklus versei azonban arról tanúskodnak, hogy ez az elképzelés nem valósulhat meg maradéktalanul, hiszen a szó, a vers, a szerep átértelmeztették, a nyelvi emlékezet által meghatározott. Így minden vers őriz Szaturnusz kettős szerepét, ahogyan Szaturnusz (mint szöveghagyomány, kultúra) is őriz minden verset: a felzabálásnak mint az istenivel való egyesülésnek (a mitológiai földművelésnek, azaz az isteni tudás megszerzésének) és a felszámolódásnak (a pusztításnak) a lehetőségét. Marad tehát minden kísérlet: a lehetetlen megkísértése a költői mesterség lehető legmagasabb fokán.

A *Változatok egy gyerekkversre* című költemény mind a címével, mind a szöveg felépítésével kifejezi a végtelen iránti vágy ars poeticáját, ami a gyermekperspektíva révén beavatás a gyerekek naivításába és az ezt létrehozó gyermekvers által a gyermekversek világába („*Lyukas az ég bársonytakarója, / kirágták a csillag-egerek.*»³). Ezeknek a versikéknek a „naiv szövegvilága segít elfogadni a vers alapmetaforáját, a macska-Isten viszonyítást”, teszi lehetővé az Istenhez való odafordulást, illetve szintén ezáltal „súlytalanodik, válik bocsánatos bűnné a blaszfémia”:⁴ „*Macska-isten, telihold-pofájú: / fény-bajúsz és kráter-szajúreg...*”; „*a Galaktika / tekerődő bél-spirálisából / ürüléked rotytan: éjszaka.*” A gyermeki perspektíva felvett szerepként védelmet nyújthat Isten haragja ellen, de mindvégig érzékelhető, hogy a beszélő nem gyerek, hanem Szaturnusz gyermeke, a létfenyegetettségben élő ember. Ezzel magyarázható, hogy a vers végére a groteszk apokaliptikus vízió részévé válik a gyermekvers hangja. A gyermeki perspektíva torzulását jelzi, hogy a nyitányban még idézőjelben van a gyermekvers, a költemény végén dőlt betűvel van szedve ugyan, de az idézőjel eltűnik: „*foszlik az ég lyukas takarója, / szétrágjuk mi, csillag-egerek.*” Az átértelmezés nyilvánvaló jele, hogy a vers felütését képező gyermekversből vett idézet a költemény befejezésében átírt formában, annak variációjaként tér vissza.⁵ A gyermeki fantáziát megjelenítő kép létértelmező metaforává válik, és a felnőtt tragikus felismeréseként artikulálódik.⁶

Ahogyan a létértelmező költői hagyomány dialógust kezdeményez a gyermekvers hagyományával, az *Egy József Attila-sorra* című vers is a hagyománnyal kezdeményez párbeszédet. Szinekdochészerűen arra mutat rá, hogy milyen hagyományszemlélet érvényesül Baka István költészetében: „*egyszerre létesít párbeszédet a történeti hagyománnyal és a kortárs alkotásokkal (...) – a kontinuitás és egyfajta nyitott műalkotáselv jegyében. (...) »A dallam nem változtat szövegén« sor módosulásai, funkcióváltásai így egy soktényezős lírai alkotástechnika alapját képezik, mely az intertextualitás egyirányúsága helyett az esztétikai közlemény történetileg változó komponenseit hangsúlyozza.*”⁷

A *Változatok egy gyerekkversre* címhez hasonlóan az *Egy József Attila-sorra* is a versvilág szövetségserűségére hívja fel a figyelmet, arra, hogy a vers intertextuális, interkulturális viszonylataiban válik értelmezhetővé, hogy a kontinuitásként értett hagyományt a múlt-

3 A kötetben a vers végén olvashatjuk: „Az idézett két sort Svetics Ildikó, egy akkor 13–14 éves, előszállási kislány írta az 1977. évi Kincskereső-táborban.”

4 Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 61.

5 Vö. i. m. 62.

6 Vö. i. m. 118.

7 H. Nagy Péter: *A tradíció szinkronitása*, 77. Szigeti Lajos Sándor *A törvényként működő érdek* és Nagy Márta „*Hallottatok, hogy megmondatott a régieknek...*” című tanulmánya azt látta, hogy miként érvényesül Baka költészetében a kontinuitásként elgondolt hagyomány, hogy a vers, a poétika hogyan követeli meg a többirányú interpretációt, amely reflexiók jellegénél fogva maga is a kontinuitásként felfogott hagyomány részévé válik.

tal és a jelennel folytatott dialógusban értelmezi és írja tovább.⁸ Bakánál „a szöveg egésze József Attila szonettjét értelmezi, arra reflektál. Ezt a feltételezést erősíti, hogy első sorként az említett József Attila-sor szerepel, így értelmezhető a vers premisszájaként. Ebből adódik a kérdés: pontosan mit értelmez, mire reflektál a szonett.”⁹ Anélkül hogy részletesen belemennék annak a polémiának a vázolásába, amely a József Attila-versről szóló diskurzust illeti¹⁰, illetve megismételném azt a sokirányú, intertextuális-interkulturális összefüggéseket láttató, filozófiai, valláskritikai és pszichológiai aspektusokat felsorakoztató versértelmezést, amelyet Nagy Márta készített Baka István verséről¹¹, a tanulmány szerző összegzésére hivatkozva megállapítom, hogy „Baka István a József Attila-vers központi metaforáját továbbgondolva a »szöveg« jelentéskörén belül mozdult el, így eljutott az Írás fogalmához, azon keresztül pedig (...) az Újszövetséghez. Ezzel az európai kultúra (egyik) gyökerét jelentő hagyomány felé nyílt ki a vers, ami azt eredményezi, hogy a József Attila-szonett társadalmi problémájának gyökerei tárulnak fel”:¹² „Kétezer éves már a régi nóta: / a tű fokán jutsz a paradicsomba”. A vers kérdésfeltevése azonban a második szakaszban a hagyományon túla irányul, az foglalkoztatja, hogy mi teremtette a hagyományt, de az ironikus attitűd, amellyel megidézi, vissza is vonja a hagyományt:¹³ „A kín a hóhért üdvözíti csak: / átbújtak Krisztus lábán-tenyerén / a vasszögek – tevék a tű fokán.” A szonett első három versszaka tehát úgy értelmezhető, mint az Újszövetség Baka István általi olvasata, amely Jézushoz hasonló hagyományértelmező magatartást képvisel, a Törvény igaz szellemét igyekszik feltárni¹⁴, de amit a Törvény mögött talál, az csalóka, elfödi a lényegét, hiszen az „Írás szövege” Maya fátyla, vagyis az érdek „a világ »metafizikai« lényege, mely isteni kinyilatkoztatás köntösében jelenik meg”.¹⁵ Így ami a feltárás eredményeképpen megmutatkozik, az nem kiteljesíti a törvényt, hanem eltörli azt. Az utolsó szakaszban pedig a vers visszatér a kiindulópontához: „ha a dallam nem fog szövegén, / a szöveg változtat majd dallamán.” A szavak lázadásának lehetünk a tanúi: a vers önreflexív módon önmagát értelmezi, kimondva, hogy egy destruktív olvasat (Baka István Egy József Attila-sorra című verse) érvénytelenítheti a hagyományt. Ezt az önértelmező szándékot fejezi ki a szakasz első sora, utal a Máté-idézetek megjelenési módjára, és értelmezi azokat, „az ironikus attitűd miatt az idézetek mintegy önmaguk ellen fordulnak, és önmagukat semmisítik meg”, akárcsak az első terciumban, amelyben „Jézus személyes sorsa és tanítása különválnak, (...) a tanítás közvetlenül, szinte cselekvő módon fordul a tanító ellen (...), megsemmisítve őt, de ezzel önmagát is”.¹⁶ Miután a destruktív olvasat megszüntette a hagyományt, hiszen a Törvény szelleme az érdek volt, szükségszerűvé és/vagy lehetővé válik egy olyan hagyomány megalkotása, amely mögött nem az érdek áll. Nagy Márta megközelítésében ez a vers egységét szervező ironia lesz, mert az ironikus az, aki törvényt lát, hiszen ő az, aki tudja, a

8 Ezt a felvetést támasztja alá a vers keletkezési körülménye. Az *Alföld* című folyóirat szerkesztősége 1992-ben költői játékra hívta szerzőit, egy szonett megírására, amelynek megkötése egy József Attila-sor beépítése volt önálló vagy torzított idézetként: „A dallam nem változtat szövegén.” (Emberek) Vö. Nagy Márta idézi: i. m. 290.

9 I. m. 291.

10 L. uo.; 293. és Szigeti Lajos Sándor: *A törvényként működő érdek*, 167–168.

11 L. Nagy Márta: i. m. 295–303.

12 I. m. 301.

13 Vö. uo.

14 Vö. uo.

15 I. m. 299.

16 I. m. 302.

jelenlegi nem felel meg az eszmének.¹⁷ Ez az ironia lehet az új elv, amelyből tovább épül Baka világa, megszüntetve a szentenciákat, rámutatva „szentenciákra építő gondolkodásunk hiábavalóságára”.¹⁸ Az ironia szüntetheti meg Maya fátylát, hogy eljusson Baka a szubsztanciáig, amelyről azt írja Fried István: „Ha beavatásról van szó, felbukkan a misztérium lehetősége; a világ-tudatlanságból a világtudásba lépés esélye; s annak reménye, hogy a gyarló megnevezési gesztus rámutathat a tárgyak ama nevére, amelyben tulajdonságuk-lényegük feltárja magát.”¹⁹

Miután „magához asszimilálja az utómodernségnek a leginkább József Attilához fűzhető gondolati-nyelvi törekvéseit (...), az írás Írásá, dallamformáló lényegé válásának”²⁰ reményében íródik tovább Baka István költői hagyománya. A kanonizált bibliai szövegek dekonstruálása által megsemmisített hagyomány helyére a *Három apokrif* című kisciklussal az apokrifot emeli be saját kánonjába, hivatalosítja az érdekmentest, és el is bizonytalanít, hiszen a három női versbeszéd (Mária Magdolna, Izolda és a mesebeli okos lányhoz hasonló, az ajánlás okán is női beszélőt idéző lírai én) nem hiteles szent szöveget feltételez. Mivel azonban nem köti a kánon érdeke, kánonon kívülségükből eredő szabadságuk lehetővé teszi, hogy maguk képezzenek kánont. Erre a Baka István korábbi verseiből visszatérő motívumok is feljogosítják, visszamenőleg is apokrif iratokként olvastatva Baka verseit.

Az apokrif evangéliumot idéző *Mária Magdolnában* a *Fredman szonettjeiből*, a *Gecsemáné* vagy az *Én itt vagyok* című versekből ismert istenkereső várakozás motívuma azt bizonyítja, amit a Rába György tanulmányával²¹ vitatkozó Nagy Gábor állít: nem lehet, és nem kell tagadni ennek a költészetnek a gnoszticizmussal vagy a manicheizmussal való rokonságát, de az sem igaz, hogy Baka kései verseiben a Gonosz hatalma alatt álló világképet rajzolna.²² Az apokaliptikus várakozásban gyötrődő Mária Magdolna Viktor Szoszнора *Első ima Magdolnához* című versének Krisztus-monológiájával dialogizálva²³, kétségbeesve, de a hit hangján az Úrhoz szól, felajánlva magát neki: „Fekete szoknyás harangodat, Uram, inkább repessz meg! / Mert megreped a Föld szíve, ha én megkondulok.” Amennyiben a „megkondulok” a költői megszólalás és az alkotástól elválaszthatatlan kín metaforája, akkor a várakozás hiábavalósága, a végítélet elmaradásának rettenete az emberin túl a költői küldetés be nem teljesítésétől való félelem is, attól, hogy nem lát be Maya fátyla mögé, nem lesz a tiszta tudás birtokosa. Ezért erkölcsi kérdés visszautasítani Szoszнора Krisztusának kérését („Mesét, mesét kell költened / énrolam, Mária.”), és ez már a palimpszesztben megragadható költő (mint szerep) Trisztánéhoz hasonló vergődése:²⁴ „Oly kínok zendülnek meg bennem, hangom kiveri / a holtakat a földből”.²⁵ Nem véletlen, hogy a dialógus válik hangsúlyossá a vers végén („Templomod küszöbén várok reád, Uram”), hiszen Baka dialógusai „kétségbeesésből, teljességigényből, útkeresésből adódó kérdések-válaszok – magányról, Istenről, alkotásról...”²⁶

17 Vö. i. m. 302–303.

18 Szigeti Lajos Sándor: *A törvényként működő érdek*, 168.

19 Fried István: *Van Gogh szalmaszéke*, 91.

20 I. m. 89.

21 Vö. Rába György: *Sátán és Isten foglya*, 285.

22 Vö. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 78.

23 A Baka- és a Szoszнора-vers párhuzamairól l. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 118–119.

24 Vö. i. m. 119.

25 Trisztán és Mária Magdolna szenvedésének párhuzamáról l. Kanizsai Dávid: „Éjlik mindörökre”, 101.

26 Ekler Andrea: *A Magdolna-szüzsék és motívumaik, valamint ezek interpretációi Baka István, Viktor Szoszнора és Borisz Paszternak költeményeiben*, 32.

A *Három apokrif* második darabja, az *Izolda levele a Mária Magdolnában* megkezdett apokrif versbeszéd szerves folytatása. Az alkotói kín metaforájaként értelmezett Mária Magdolna gyötrelme kerül itt új összefüggésbe. A vers „a szerelmet és a halált parafrázálja ironikusan, úgy tematizálja, hogy kozmikus távlatától, intertextuális vonásaitól fosztja meg”:²⁷ „Nem mehetek foglalt minden napom / De hidd el nekem is sajog sebed / Futok hozzád amint lesz alkalom / És akkor akkor meghalok veled”. A költemény a *Trisztán sebe* című vers újramondása, „amely a történetet, a várakozás kétségbeejtő alaphelyzetét Izolda maszkiájában mondja újra”²⁸, „ironizálva a szerelmi történeten, palindokus jelleggel visszavonva mintegy a szenvedélyt s annak hőfokát is”.²⁹ A szerelmi beteljesülés illúzió voltánál azonban többről van szó: emellett, hogy hitelteleníti az előző vers Mária Magdolnája eltökélt várakozásának értékét, megvonja a reményt a *Trisztán sebe* című vers beszélőjétől, aki halálának mondja ki. Amennyiben Trisztán és Mária Magdolna alkotói kínjáról van szó, Izolda hangja úgy is értelmezhető, mint válasz Mária Magdolna kétségbeesett dialóguskezdeményező próbálkozására; eszerint a megnyugvás, a költői szóra lelés elmarad, az alkotóra, akárcsak a száműzöttre, nem vár békés rév. Így lesznek Aeneas, Fredman, Trisztán és Mária Magdolna rokonok, a költői szó számkivetettjei.³⁰ A *Töredék* már nemcsak a teljesség hiányának a kifejezője, hanem annak is, hogy a költői nyelv is töredékes. Ezért nem következhet be a teremtés jutalmaként a beteljesülés, hiszen bár mindent megtett önmagát a mesebeli okos lányhoz, „az alkotó találmányosság és eredetiség, egyszersmind az emberfeletti küzdelmes újrateemtés”³¹ allegóriájához hasonló beszélő („már minden kérdésre megfelelttem / lenyújtam a malomkövet” stb.), az alkotóra és az alkotásra „Hádész birodalmának világnyi árnyéka vetül”³², akárcsak az ajánlásban megnevezett, a Baka költészetével rokon költőnk, Marina Cvetajeva és Hervay Gizella életművére. A versben a szerelem a halálba való vágyakozásként fogalmazódik meg, amely arra vonatkozó könyörgésként értelmezhető, hogy a költői nyelv által eljusson az abszolútumba, hogy így megvalósuljon az örök vágy hiposztázisa.³³ Gyanítható, hogy a könyörgés megmarad a maga monologikus szólamában, az örök vágyakozás rettenetében, ezért a gondolkodói-alkotói száműzetés, az alkotás mint (apokrif) passió újabb köre következnek.

Ami a statikusnak ható *Töredék*ben a végtelennel való egyesülésre irányuló kérés, az a dinamikus *Egy csepp méz* című (látszólag példázatos) költeményben a létet mint üldözöttséget megélő, a haláltól állandóan menekülő ember hol lemondó, hol bizakodó lélekállapotának a kifejeződése.³⁴ A vers – amely az isteni hatalmasságokhoz fohászkodó ember látomása – a 16. századi *Kazinczy-kóde*xből ismert *Szent Barlám és Jozafát legendájában* található *A verembe esett ember* című példázatnak az újrainása³⁵, „megtartva látszólag annak alaptézisét: test és lélek metafizikus oppozícióját”.³⁶ A mottó paratextusából származik

27 Fried István: *Van Gogh szalmaszéke*, 101.

28 Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 213.

29 Szigeti Lajos Sándor: „Te is megháromszorozódsz előttem”, 15.; még in: *Vendégszöveg és vendéglét*, 149.; *Az erotikus hármások*, 60. Nagy Gábor is idézi: uo.

30 Vö. Fried István: *Van Gogh szalmaszéke*, 101.

31 Valastyán Tamás: *Apokrif alázattal és vakmerőséggel*, 110.

32 Uo.

33 Vö. i. m. 107.

34 Vö. Budai Katalin: „E vers megírja azt, aki e verset írja”, 276.

35 A legendába ágyazott *Pélida az egyszarvúróól és a verembe esett emberről* című példázatból a mottó csak az első mondatot idézi, a vers elmeséli a teljes történetet.

36 Bordás Sándor: „Lapozz föl engem és leszek” – a Baka-líra mézesmadzaga, 72.

a verembe esett ember motívuma, akinek üldöztetését csak a mottó indokolja:³⁷ „Azkik az testi gyönörösségeket kívánják, és az ű lelköket éhvel hagyják meghalnia, ezek hasonlatosak az egy embörhöz, ki mikoron futna az unikornis vad előtt, hogy útüle meg ne marattatnék, egy nagy verömbe el-béések...” A paratextust a beszélő egyes szám első személyben szólaltatja meg, és így „belső struktúrájában és értékrendjében átalakul, ugyanakkor a történet szintjén nem változik, egyetlen pont kivételével: a vers verembe esett embere, ellentétben a példázatával, nem izlelheti (még?) meg az egy csepp mézet, igaz, éppen a belső átstrukturálódás miatt az már nem azonos a Kazinczy-kódex »kisdéd mézével«”.³⁸ Az újramondás tehát nem rekonstrukciót jelent, hanem újrendezést.

A lírai én a példázatbeli verembe esett ember sorsát személyes sorsaként definiálja; szenved a gyermekeit felzabáló Szaturnusz inkarnációjaként a maszkon áttűnő maszkként értelmezhető unikornistól: „Űzöbe vett az unikornis engem”; „Dugóhuzó-csavarodásu nyársat / Szegzett reám ha feldőf rá kiránthat / Mint parafát palackjából e létnek”; „Futtam előle hát lélekszakadva / Halálom forrón fújtatott nyakamba”; „Lökött tovább iszonyba kárhozatba”. A költemény első gondolati egységéről³⁹ szólva Kun Árpád azt írja, hogy Bakánál az unikornis az üldöző, de „máshol őt is lehet vadászni, még hozzá úgy, hogy csaléteknek egy szüzet kell kitenni, akinek az unikornis az ölébe akarja vetni magát. A szemfüles vadásznak ilyenkor kell közbelépnie (...). Mivel pedig a példázatban és a versben az unikornis a halál is, halál és nemi erőszak véres-brutális egysége lebeg a sorok mögött. Baka unikornisa nemcsak szelíd és könyörtelen, de cinikus is, amikor »játusza üldöz«”.⁴⁰ A következő mozzanat (a második gondolati egység) már a verembe hullt embert látatja, akit az új helyzet új reménnyel táplál („Bokrocska nőtt a szélín abba végül / Beléakadtam s hittem a veszélytől / Megmenekedtem”), de kiderül, hogy a biztonság csak illúzió. Új léthelyzete ugyanis újabb fenyegetéseket tartogat, amelyeknek allegorikus kifejezői a fehér és fekete „egérke”, a négy mérges kígyó és „egy rusnya sárkány”. A megidézett példázat egyértelműségéhez képest a versben a meglévő elemek új retorikai szerkezetekbe rendeződnek, a lírai én pedig folyamatosan újraértelmezi, ezért a „veszély elől és a mardosó vadállatok elől menekülő lírai én, a verembe esett ember hite (...) egyúttal pedig a Példát... értelmező, a hagyománnyal küzdő versbeszélő hite is, mely éppen retorikailag kap hangot”,⁴¹ megalapozva a versnek a késő modern hagyomány szemlélet horizontjában történő értelmezhetőségét. A mardosásra kész kígyók megjelenésével feltűnő mardosó kétely a versbeszélő értelmezői dilemmájának jelölője is: „Kétely abban, hogy amikor maga is a Példa...szövegét olvassa» és versben beszél, akkor nem ugyanolyan cselekvést végez-e, mint a nemi praxist gyakorló: folyamatosan jövőbe tekintve, állandó újraalakításban bízva csupán egy végtelen folyamat része.”⁴²

37 Vö. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 236.

38 Kun Árpád: *Egy példázat*, 1367.

39 Kun Árpád tanulmányából kiindulva a verstagolódás alapjának a példázat cselekményét tekintem (vö. *Egy példázat*, 1368) azzal a kiegészítéssel, hogy ez a szerkezeti tagolódás elválaszthatatlan a beszédhelyzet módosulásának és a vers intertextuális-motivikus kapcsolódásainak értelmezésétől. Úgy vélem, ezen a ponton interpretációim találkozik Bordás Sándor okfejtésével is, amely szerint „a vers struktúrájában követni látszik a Példa... kettős (példa-magyarázat) szerkezetéből adódó duplikációs eljárást. Míg azonban az előszöveg ezt azonosításokkal teszi, addig a versszöveg a maga műfaji keretei között megismétli, újból felsorolja a struktúra egyes elemeit.” In: „Lapozz föl engem és leszek” – a Baka-líra mézes-madzaga, 72–73.

40 Kun Árpád: i. m. 1368. Bordás Sándor megfogalmazása tovább árnyalja Kun okfejtését. Szerinte a példázatban a halált jelentő unikornishoz képest erőteljesebb a testi vágyakhoz köthető jelentéskör. Vö. i. m. 74.

41 Bordás Sándor: i. m. 75.

42 I. m. 76.

A teljes reményvesztettség mélypontján a versvilág újabb dimenziójaként (harmadik gondolati egységként) megjelenik motivikusan a *Darázs-szonettek*re előreutaló méz motívuma.⁴³ Míg a *Kazinczy-kódex* verembe esett embere látja a mézet lecsöpögni, és „*adá ű magát tellyességgel az kisdéd méznek meg-kóstolására*”⁴⁴, addig a Baka-vers lírai énje számára „*az élet értelmévé válik, megízlelése az élet maradéktalan birtoklásával lesz egyenlő*”:⁴⁵ „*Mindent feledtem és csak arra vágyom / Hogy az a csepp amely a messzi ágon / Csimpaszkodik elváljon tőle végre / S hulljék kinyújtott nyelvemnek hegyére*”. A költemény befejezése (mint utolsó gondolati egység) azonban groteszknek láttatja a mézcsepp és a verembe esett ember viszonyát:⁴⁶ „*Hadd ízleljem utolszor azt a mézet / A múlt édes evilági létet / Egy csöppbe pillanatba sűrűsödve / Aztán taszíts a legmélyebb gödörbe*”. Mintha Babits Mihály Jónás könyve cethalban kuksoló, öntudatos Jónásának frivol kérését hallanánk, a megszólított Úrnak pedig „*lehetősége van kiteljesíteni vagy csonkán hagyni az ember életét*”. A csimpaszkodó csepp lecsöppenése azonos az Úr által adható megvilágosodással, amelynek fényében a verembe, az életbe esett ember meglátja, hogy az élet valódi lényege az elmúlásában van.⁴⁷

Mivel élet, halál, Úr, lírai én és vágyakozás a vers egészének retorikai szerkezetében, intertextuális kapcsolódásaiban és a mottó által jelölt paratextushoz való viszonyában válik jelentéssé, ezért ennek a versnek a tétje is elsősorban a hagyományhoz való viszony, a költemény a ciklus többi verséhez hasonlóan az alkotói teljességre, a tökéletes nyelvre lelésre való törekvésként interpretálható: „*A verembe esett ember a szavak és tagmondatok dzsungelében tévelyegve lel rá arra a szóra – egy csepp méz –, amely megállítja ezt a rémült és révült menekülést, ajzott űzöttséget, ám csak rövid időre, mert a vágy megfogalmazásáig a számvetés, az eltelt életre való visszatekintés ziháló ritmusa veszi át újra az uralmat*.”⁴⁸ Az *Egy József Attila-sorra* című versben megfogalmazott költői program továbbírása az *Egy csepp méz*, amelyben az érdek nélküli hagyomány teremtődik tovább: az ironia által megszüntethető újabb Maya-fátyol újabb megszüntetési kísérlete a vers, útban a szubsztancia, a homály nélküli, a költészetben feltárulkozó tiszta tudás felé. A lírai én „*az egy csepp mézbe sűrűsödő esszenciális állapot, a végső értelmezés, egyszeri megértés elérésére vágyakozik*. Ami ebben meggátolja, az azonban úgy tűnik, nemcsak a lét (emberi és szövegbeli) végessége, de alapvető nyelvfilozófiai dilemma is. A nyelvi megelőzöttség problematikája, a végső jelölő elérhetetlensége, az egyetlen nagy jelentés fölfejtetlensége. (...) A végső jelentés, akárcsak az isteni szféra, elérhetetlen.”⁴⁹

A beteljesülés elérhetetlenségének tudatában folytatja az *Egy csepp méz* monológiát a *Kegyelmi záradék*, amelyben a ciklus eddigi verseiből is ismert számkivettség léthelyzetét körvonalázó kifejtett hasonlók halmozása elsősorban a költői nyelv korlátaira hívja fel a figyelmet. A hasonlatokban megjelenített képek ugyanis nem azt fejezik ki, hogy a lírai én léte azonos a képekben megjelenített léthelyzettel, hanem azt állítják, hogy megközeleltően olyan, de pontosan nem nevezhető meg, tehát a végső jelentés – akárcsak az *Egy csepp méz*ben – nem érhető el, az „*oly váratlanul ért a kegyelem*” hátravetett hasonlított a hasonlókból következően pedig egyszerre fejezi ki az egzisztencialista értelemben vett

43 A Baka-vers mézmotívumának intertextuális kapcsolatairól l. Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 236–237.

44 Kun Árpád idézi: *Egy példázat*, 1369.

45 Uo.

46 Vö. uo.

47 Uo.

48 Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 237.

49 Bordás Sándor: „*Lapozz föl engem és leszek*” – a Baka-líra mézesmadzaga, 77.

létbe vetettség tragikumát és ennek ironikus tudomásulvételét.⁵⁰ A hagyományban bízó, a hagyományt, a kultúrát átíró, továbbértelmező lírai én családottsága ez. Az előjog, a kiváltság, az adomány és a végrendelet fogalmával rokon záradéknak a pozitív jelentéskörét ezért váltja fel a második, az egy kvartettből álló⁵¹ „töredék-sonett”-ben (Nagy Gábor kifejezése) a fájdalom („egy rándulásnyira / voltam csak hogy elérjem azt az ágyat / amelyből nem kell fölkelnem soha”), világossá téve, hogy „a személyes halált egy pillanatra megélt én állapotában vagyunk (...). Az ezt követő csönd pedig az az állapot, amely nem más, mint (...) a »titoktalan«, (...) hogy a zárósonettben a »fájdalom túlpartján« található »éden« világa: a nagypapa tenyérmeleg udvara, a gyerekkor játékos-mesés világa jelenhessék meg, magyarázatot adva egyúttal a vers címének is:”⁵² „a fájdalom túlpartján várt az éden / nagypám udvara tenyérmeleg / nyárvégi nap a tornác hűvöseben”. A kegyelem idillje azonban nem nyújthat menedéket („hátára vesz mindjárt a griffmadár // és visszahoz hová is Istenem / hol életfogytiglan kell élni mégis / ahova visszazár a kegyelem”. Így lesz a kegyelem a szenvedés meghosszabbítása: „A visszazár és záradék szavak szemantikai összekapcsolása révén válik nyilvánvalóvá, hogy az írásos forma, a záradék válik a költői én börtönévé, azaz (...) a záradék mint vers egyrészt az életmű záradékává válik, s így a műalkotás mintegy a földi élet meghosszabbítójaként értelmezhető, másrészt a műalkotás általában is kegyelmi záradékként olvasható: isteni adomány, egyszersmind isteni büntetés, a személyiség, az »én« örök börtöne.”⁵³

A Menhir mintha a *Kegyelmi záradék* töredék-sonettjét ismételné meg, álom és ébrenlét határán a lírai én halál és megnyugvás utáni vágyát artikulálva („Pupilláimból már éjszaka szivárog / Nyugtat vagyok nyugat”), hogy a második szakaszban arról számoljon be, a tökéletes nyelv/tudás fellelése ellenében azért következik be a csend, mert cserbenhagyja a nyelvet: „Elhagynak a szavak.” Már csak arra alkalmasak, hogy kifejezzék a művészet kudarcát, az erről szóló *Menhir* című verset a művészet kudarcának emlékművévé avatva: ⁵⁴ „Legyek csak néma jel // Menhir mely sok-sok ezredéve állva / Nem tudja már ki építette fel / Kőből rakott kérdés amelyre Isten / Azóta sem felel”. Az alkotói kudarc nemcsak az alkotóé, hanem Istené is, ezért marad az isteni nyelv – az Isten megszólíthatóságának és megszólalásának esélye nélkül – a művészet, a költői nyelv.

Ez az Isten nélküli költői nyelv tombol – a *Mefisztó-keringő*höz hasonlóan – *A Jelenések könyvéből* című versben. A -ből eredethatározó rag utal arra, hogy a megszólaló költői nyelv kiemelés, az Újszövetség utolsó könyvének mint a szakrális apokaliptikus irodalom legismertebb művének újraírása, átértelmezése, töredék Baka István apokrif *Jelenéseinek könyvéből*. Apokaliptikus látomásvers⁵⁵, amely az apokalipszist kozmikus romlásként, a világvégét nászi lakomaként jeleníti meg:⁵⁶ „Kiömlött vérünket beissza a / Semmi fűrészpóra s kilóg a lószőr / Istenből mint kibelezett babából”; „És csillagok pohárszilánkjai / Csikordulás a hold-vasú bakancsok / Alatt ahol frigyét kötött a vér / A borral s vőfélyrigmusa a halál”. A nászt megjelenítő képekben jól megmutatkozik Baka képi látás- és beszédmódjának lényege, amelynek „korrespondencia-feljejtése mikro- és makrokozmosz, illetve a mindennapi léthelyzet

50 „A költői én keserű tapasztalata, hogy e kegyelmi záradék becsapja az embert: az apokalipszis prófétái által hirdetett új idők illúzióinak bizonyulnak.” In: Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 119.

51 Vö. Szigeti Lajos Sándor: „Te is megháromszorozódsz előttem”, 4–5.; még in: *Vendégszöveg és vendéglét*, 133–134.

52 I. m. 5.; még in: i. m. 135.

53 Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 225.

54 Vö. i. m. 227.

55 Vö. Guszev, Jurij: *Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma*, 117.; Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 120.

56 Vö. Nagy Gábor: uo.

és az egyetemes törvényszerűségek között dialogizál (...) többszörös áttétellel működő kép- és történetssoraival.”⁵⁷ A versben ugyanakkor már nemcsak a képek apokaliptikus jellege, a cím töredékre való utalása, hanem a rímek hiánya is jelzi a pusztulás mindenhatóságát, hiszen a korábbi apokaliptikus látomásversekhez képest hiányzó rímek azt mutatják, hogy a lírai én egyetlen menedékére, a költői nyelvre, a teljesség megtapasztalásának a reményét felvilágosító alkotásra (mint folyamatra és produktumra) is kiterjed a pusztulás.⁵⁸

A pusztulás rettenetét hivatott új horizontba helyezni, de nem megszüntetni a *Fém hőmérő*tokban visszatérő gyermeki perspektíva, amely a vershez kapcsolt magyarázat alapján a költemény intertextuális értelmezését kívánja meg. A vers végén olvasható jegyzet Kormos István *Szegény Yorick*jára utal, autotextuálisan pedig *Yorick monológjaira*⁵⁹, tehát ez a vers is az alkotás, a költőszerep lehetőségeit körvonalazó szövegvilágként válik értelmezhetővé. Az első három szakasz antropomorf tája – Kormos anekdotájának motívumait mozgósítva – a teremtés allegóriája. A Kormos-szövegben az út közepén üldögélő, mondókákat gajdoló kislány a mondás és a fém hőmérőtokba való töltögetés rituáléjának misztikus mozzanata révén teremt (talán az ő hatására „*ugrándoznak a ház előtt a tehenek*”), megidézve a porba írogató Krisztust⁶⁰, akinek írói tevékenysége szintén titokzatos, mert egyszer írt, akkor is a porba, és nem tudni, mit. Csak azt tudni, hogy megbocsátott a bűnös asszonynak, de hogy van-e összefüggés az írás és a megbocsátás között, titok (Jn 8, 1–9.). A „*Ki jár*”, „*ki tüdőzi le*”, „*ki gyúri*” stb. kérdő névmással kezdődő mondatok egyrészt arra kérdeznak rá, hogy ki teremt, miért, hogyan, másrészt a teremtés misztikus voltára mutatnak rá, ugyanakkor a Kormos-szöveghez, és ezen keresztül az Újszövetséghez köthető intertextuális utalások Krisztus arcát montírozzák a tájba, nem látható, pontosan nem rögzíthető jelenléte vagy éppen hiánya ellenére ott érezhető, sejthető. A folytatásban ebbe a Krisztus-arcba mint költőszerep beleolvad Kormos István, Baka István portréja, általában a költő arca, hiszen szinte a vers szimmetriatengelyében a következő olvasható: „*Homokba tottyant kétéves kölyök // ő az kinek hiánya ujjaink / közül pereg ki mégse fogy soha / ki az időt mint EKG-papírt / vers-szívritmusgörbékkal teleírta*”. Választ ad az első három szakasz kérdéseire: ahogyan a lét Istent, úgy a műalkotás az alkotót (Krisztust, Kormost, utóbb Bakát, általában az Alkotót) hiányként őrzi meg. A veszteség – amelyet a vers létrehoz, és amelyről hírt ad – nemcsak létkérdés, hanem nyelvfilozófiai dilemma: az alkotó nem férhet hozzá a nyelv révén a végső jelentéshez, az alkotás értelméhez, hiszen ő is íratik a nyelv által, ennek ellenére, még ha a veszteségről beszél is, a „*vers-szívritmusgörbékkal*” teleírt vers-idő az élhető lét, hiszen minden, ami megszűnik, az a versben időtlenedik. Nem véletlen, hogy a költemény második részében visszatér a táj és Krisztus alakja, „*Krisztus »magárahagyott«-ságába vetíti ki a vers az emberi magárahagyottság szorongató érzését*”⁶¹, amely a (mindenkori) költőé, emberé is: „*kerülgetik az ártatlant a marhák / ki fémtokjába hűvös égi ujjba / kapaszkodva oly magárahagyott*”. A Krisztus-kép, tehát a Kormos-arc előtti hódolat azonban nem csupán a szeretetvallás kifejeződése,⁶² hanem annak elismer(tet)ése (tehát kanonizációs gesztus) is, hogy Baka költészete részévé válhatott az állandó újraértelmezésként elgondolt költői hagyománynak, amely a végletekig csiszolt poétikai nyelv által szólaltatja meg a veszteségtudatot és a teljességre való vágyakozást.

57 Bombitz Attila: *Egy Testamentum részei*, 60.

58 Vö. Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 121.

59 Vö. i. m. 62.

60 A vers Krisztus-reminiscenciájáról l. i. m. 62–63.

61 I. m. 63.

62 Vö. uo.

A *Darázs-szonettek* című párvers és tükörszonett az *Egy csepp méz* központi motívumához kapcsolódó teljesség képzetét, valamint a létbe zártság és a kegyelem gondolatát viszi tovább a *Kegyelmi záradék* című versből. A konkrét vershelyeztetés a földi lét gazdagságától elcsábult darazsak („A konyhai részre nyitott bukó- / ablakomon a darazsak beszállnak / szőlőszem mézcsepp körte barnuló / harangja hívja őket”) megfélemeznek az égi szféráról. Mintha beteljesülne az *Egy csepp méz* beszélőjének vágya, de a konyhai környezet érzékelteti azt is, hogy a zabálás a felzabáltatás következményével járhat. Olyan étkeket kóstolnak ugyanis, „miket a föld az égieknek áldoz”, tehát a teljesség nem emberi léptékű, és ezért büntetés járhat.⁶³ Az első szonett tercínái szerint a darazsak az evilági lét pillanatnyi gazdagságától elbódulva a transzcendencia száműzöttjeivé is válnak („vissza- / repülne mind a transzcendenciába / de nem ereszti sóvár lelküket // útjukba áll az áttetsző üveg”). Erre reflektál a példázatos lírai történetet belső nézőpontból átértelmező második szonett, amely létértelmező verssé változtatja a teljes költeményt, élet-halál kérdéseként látatva a darazsak léhelyzetét és a lét uraként aposztrofálva a lírai ént. Itt a darazsak sorsa az emberé, aki urának kiszolgáltatva kegyelemre vár, szabadulásra, „darázs-isten” pedig kénye-kedve szerint dönthet, hogy mit tesz. Először a darazsakat skatulyába zárja („a darázsra rá- / csapok visszatolom megint”), majd megkegyelmez nekik („a dobozt az ablakom / részébe tartva újra felnyitom”), de mivel az okok sem ismertek, mind a pusztulás, mind a megmaradás értelmetlen és érthetetlen marad.⁶⁴ Ezért marad a(z) (ön)megértésre való törekvés: a vers „a halál közelségével vívódó elme gondolati kísérlete halál és élet, ember és Isten megértésére”.⁶⁵ A ciklus egészére kiterjesztett értelmezési szempontom alapján ugyanakkor a versről, a nyelvhez való viszonyról, vagyis szintén a szöveg által létrehozott másfajta allegorikus értelmezésről is szó van. A birtokos jelzős szóösszetételként értelmezhető címből kiindulva ugyanis a *darázs* felfogható alkotóként („darázs-isten vagyok”), aki teremt, és teremtményként, akit „darázs-isten” úgy hozott létre, mint a *darázs* szót. Így a transzcendenciától elzárt darazsak a szonett genezisének metaforikus megjelenítői: a lírai én mint isten, mint alkotó által a konyhába beengedett darazsak a szonett metaforikus terében nyerneket jelentést, vagyis a szavak az általuk teremtett szonettforma rabjává válnak. Az irodalom, a művészet tehát az isteni ízbe/nyelvbe való eljutás, a színről színre való látás lehetőségével csábít (l. *Egy csepp méz*), valójában csapdába ejt, és elzár a teljességtől. Így a vers végén a darazsak elengedése az alkotói kudarc beismerése (l. *Menhir*). A „szabadon engedem a másvilágon” ebben az olvasatban nem az alkotó „darázs-isten” kegyetlen-kegyelmes játéka, hanem annak a költői-alkotói reménynek a kifejezése, hogy ami végpontra jutott a szonettben és a költészet eddig bejárt útjain, az a kultúra újabb dimenzióiban, Sztjepan Pehotnij orosz sztjeppéiként válik továbbírhatóvá.

A Goya-kép alá írt *Szaturnusz gyermekei* című vers azonban mintha kijózanítana, és megszüntetné a *Darázs-szonettek* sajátos reményét. A vers a ciklus epilógusaként a (vers)-világ nekrológja, tehát az önreflexív poétikai eljárás részeként gyászbeszédet mond a ciklus versei, a kultúra, az ember fölött és/vagy nevében. Ugyanakkor ha a ciklus szövegei Szaturnusz gyermekeiként értelmezhetők, akik alkotójukkal perelnek, hogy eljussanak az isteni nyelvbe, akkor a címadó vers úgy interpretálható, mint e törekvésnek a kudarca, kimondva, hogy a lírai én nem a vers világán kívül álló szubjektum, hanem „elfogyasztott, felzabált, a verskondérban bennfoglalt szubjektum, aki része a költői képeknek”⁶⁶, és így az evés

63 Az apokaliptikus felzabáltatás motívumáról l. Vajna Gyöngyi: *Mindenhol jelen lévő teremtő vagy közönyös koldus?*, 77.

64 A vers végkicsengésével kapcsolatban l. még: Lengyel András: „Az apokalipszis realizmusa”, 197.

65 Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 227.

66 Bazsányi Sándor: „Vadat és halat, s mi jó falat / szem-szájnak ingere...”, 63.

összekapcsolódik a teremtés aktusával. Az elaggott atya „csillapíthatatlan éhe” kettős értelmű:⁶⁷ „Mozgatja még: a nemzés és evés / Bűkörebe zárt, fuldokló kínja-kéje.” Ez az a pont, hogy bár a vers szarkasztikus képet fest a vers(világ) végéről („Hová veszett az óra-számlap-serpenyő, / Amibe rég napok tojásait ütötte; / (...) / Bendője mélyén éjlik mindörökre.”), Baka egyéni mítoszkezelésének köszönhetően, elfedve a mítosz valamely elemét, a totális apokalipszis egy kedvező fordulat révén pozitív végkifejletbe íródhat át.⁶⁸ Akár a görög mitológiát vesszük alapul, amely szerint Kronosz visszaöklendezi gyermekeit, akár azt, hogy Szaturnusz a római mitológia szerint civilizátorként megtanítja az embereket a földművelésre, van remény: előbbi szerint a földi világ megteremtésére, utóbbi szerint a művelődésre. Teremtés és műveltség, nyelv és kultúra olyan kulcsfogalmak, amelyek transzcendens rést jelentenek Baka István költői világának továbbteremtésére. Ez az új világ Sztjepan Pehotnij, az alteregó versvilága, az érdekmentessé váltott, az apokrifot kánonná emelő (vers)hagyomány új vidéke.

Szakirodalom

- Bazsányi Sándor: „Vadat és halat, s mi jó falat / szem-szájnak ingere...”. A felzabáltatás metaforája Baka István költészetében, in: Bombitz Attila (szerk.): „Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 57–67.
- Bombitz Attila: Egy Testamentum részei, in: Szegedtől Szegedig. Tisza hangja antológia, 1998, 59–64.
- Bordás Sándor: „Lapozz föl engem és leszek” – a Baka-líra mézesmadzaga, Vár Ucca Műhely, 2003/1., 72–80.
- Budai Katalin: „E vers megírja azt, aki e verset írja”. Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma, Jelenkor, 1995/3., 276–279.
- Ekler Andrea: A Magdolna-szüzsék és motívumaik, valamint ezek interpretációi Baka István, Viktor Szoszora és Borisz Paszternak költeményeiben, in: uő: Létra az örökléthez, Magyar Napló, Budapest, 2004, 24–42.; még in: Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitas Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominata. Slavica, 29. 1999, 207–226.
- Fried István: Van Gogh szalmaszéke. Baka István új verseskötete, in: uő: Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 81–109.
- Guszev, Jurij: Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma, Tiszatáj, 1996/9., 115–119., Szőke Katalin ford.
- H. Nagy Péter: A tradíció szinkronitása. Baka István Sztjepan Pehotnij testamentuma című verseskötetéről és recepciójáról, Iskolakultúra, 1995/22., 76–78.
- Kanizsai Dávid: „Éjlik mindörökre”. Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma, Kortárs, 1995/2., 99–103.
- Kun Árpád: Egy példázat. Baka István: Egy csepp méz a Sztjepan Pehotnij testamentuma című kötetből, Holmi, 1994/9., 1365–1369.
- Lengyel András: „Az apokalipszis realizmusa”. Baka István új kötetéről, in: Füzi László (szerk.): Búcsú barátaitól. Baka István emlékezete, Nap Kiadó, h. n., 2000, 194–198.
- Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”. Baka István költészete, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001

67 Vö. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 121.

68 Vö. i. m. 121–122.

- Nagy Márta: „Hallottatok, hogy megmondattok a régieknek...”. (Baka István: *Egy József Attila-sorra*), Irodalomtörténet, 2003/2., 290–305.
- Rába György: *Sátán és Isten foglya*. Baka István: *Tájkép fohással*, Holmi, 1997/2., 284–289.
- Szabó György: *Mitológiai kislexikon*, Könyvkuckó Kiadó, Budapest, 1998
- Szigeti Lajos Sándor: „Te is megháromszorozódsz előttem” (Tükörszonettek és triptichonok Baka István lírájában), *Tiszatáj*, 1998/4., A Tiszatáj Diákmelléklete, 52. szám, 1–19.; még in: *Vendégszöveg és vendéglét*, in: uő: *Verssor(s)ok*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2005, 129–156.; a 6–19. oldal *Az erotikus hármassok. Baka István szerelmi triptichonjairól* címmel újraközölve: *Új Dunatáj*, 2000. június, 48–67.; a 6–11. oldalt l. a „Nem süllyed az emberiség!” ... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára* című tanulmány (in: MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007, 789–802.) 791–798. oldalán
- Szigeti Lajos Sándor: *A törvényként működő érdek*, in: uő: *Verssor(s)ok*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2005, 165–175.
- Vajna Gyöngyi: *Mindenhol jelen levő teremtő vagy közönyös koldus? Baka István összetett istenképe*, *Tiszatáj*, 2010/12., 72–82.
- Valastyán Tamás: *Apokrif alázattal és vakmerőséggel*, in: Bombitz Attila (szerk.): „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 99–111.